

Міністерство культури і мистецтв України
Харківський державний інститут культури

Культура України

Збірка статей
Випуск 4

Бібліотека ХДАК
інв. № 431748

Харків ХДІК 1997

Л.С.Міміна

ДІТИ В УКРАЇНСЬКІЙ МАГІЧНІЙ ПОЕЗІЇ

Віра в надзвичайне, надприродне та тасмичне супроводжує людину майже з моменту її з'явлення. Магічний характер мають обрядові дії та богослужіння усіх світових релігій, зокрема й християнства, а магічність різних чудодійних зцілень знайшла відображення у Біблії та різноманітних літописах.

Основні різновиди магії (агресивно-шкідлива, або "чорна", лікувально-охоронна, військова, любовна, промислова та ін.) у формі, насамперед, замовлянь утворили магічну народну поезію. Переважна кількість замовлянь має лікувально-охоронний характер, а головною дійовою особою в них є діти.

У Біблії діти – теза світлого, чистого, втілення високої моралі Христос сказав учням своїм: "Коли не навернетесь і не станете, як діти, – не ввійдете в Царство небесне!" (Мф.:18, 2-3). Саме так, за Вічною книгою, людина може повернути свій втрачений рай. У магічній поезії діти, перш за все, – ланка або кільце вічності, продовження життя. В юності вони на втіху, в старості – на прокорм, а по смерті – на помин душі За народною філософією, в дітях – зміст життя. Тому дітей охороняють від усього злого: "від меча, від огню, від потопу, від змія, від звіра, від вішальниці, від в'язниці, від мимоходів, від переходів, від глухоти, від німоти, від сліпоти, від паралічу", охороняють "днямі, ночами, опівночі, досвітками, ранками і на сон грядущий", охороняють усюди, навіть "в путі-дорозі, де йде мати, у котрої дитя ще в утробі". Свята віра матері в замовляння чарує своєю стверджуючою силою: "Ангели-хранителі будуть мене охороняти. Я всередині із своїм чадом горя не знати". Тут не тільки благання, тут віра, що так воно і буде.

Утворене кільце вічності, у свою чергу, складається з окремих ланок часу, відповідаючих різним окресам дитячого віку і маючих свої замовляння. Цілком природно, що найбільша увага у магічній поезії приділяється тільки-но народженій дитині, доля якої цілком залежить від бога та дорослого: "Як перев'язували пуповину – завсіди промовляли. За першим вузликом говорили:

– Першим разом, лучшим часом, за Божою поміччу, за Божим благословенням, щоб був багатий, щасливий, довголітній, доступний до панів, до жидів, до дяків, до попів. Зав'язую тобі вік довгий, розум добрий, в щасті, в здоров'ї, в миру пожити."

Купали дитину зразу після народження. Першу купіль робили з чистої води, або з вивару вівса, "щоб був багатий і плідний, як овес". Під час першої купелі необхідно було казати: "Здоровий був, мій синочку (донечка), з далекої доріженьки! Намучився, поки до світу Божого ясного дістався. Рости

здоровий та кріпкий, як дуб, гнучкий, як лоза, бистрий, як вода." Але цей Божий світ приносить йому лихо, бо за замовлянням дитина не знає хвороби (хвороби) в материнській утробі. Сон бажався "легенький, тихенький", а дитячі "плаксівці, марудивці, неспокійниці" повинні були йти "легенько, тихенько" на дуби, на берези. Після замовляння треба було тричі плюнути на дитину і покласти на смітник. А зі смітника дитину забирала вже мати.

Іншими словами стрічали, наприклад, вже хрещену дитину:

*"Прошу Трійцю святу,
Аби дала здоров'я своєму рожденому,
Хрещеному (Федору).
А біль щоб щезла:
Від голови, від очей, від зубів,
Від горла, з утроби,
Від тіла красного-прекрасного,
Від усіх сугубів.
Аби щезло в печери кляті,
У лісі темні, у пущі далекі
На віки віків.*

Амінь"

Окресливши місце дитини у часі, магічна поезія визначає її положення у просторі, причому поводить ся з дитинством більш толерантно, ніж зі світом дорослих. Воно – невід'ємна частина природи, бо "корова лиже чорне теля, а мати своє дитя". Сама Земля стає малечі другою рідною матінкою і, як звичайна мати, охоче бере собі усякі дитячі хвороби "Крикси, стиски, безсонці" відправляються на "зорі високі, на води глибокі, на темні ліса, на ниці води, на очерета, на болота – до синього моря гуляти"; біль відсилається далеко за "червоне море, за широке поле", там він буде жити, "лупати плити, ріки переривати, піски пересипати, дерева ламати". "Крикливці, серливці, дрисливці" визиваються на вогонь, виганяються на плугу.

Демонологія дозволяла ці так влучно, широко і безпосередньо названі болісті виміняти у природи на здоров'я: "Стоїть на річці верба, а на тій вербі – сова. Сова, сова! У мене – син, а в тебе – дочка. Посватаймося, побратаймося. На тобі плаксівці названі, послані подумані, погадані". Плач дитини можна було передати ворогам, і тоді вони, "як сова уха, скриплять і вдень, і вночі", а немовля "спить і не кричить". Кури чорні та білі також можуть узяти "крикливці" та змінити їх на сон.

Дитячі хвороби приваблюються застоллям, їх відправляють "на ліси, на бори, на розхідні шляхи, там стоять столи застелені, на них чарки поналивані". Там будуть крикси та верекси за ночниці пити та гуляти, а дитя буде спати.

Хлопчик в замовляннях має свого заступника – дуба, а дівчинка свою захисницю – березу. Як дитина плаче, то хлопчика треба приносити до дуба, а дівчинку – до берези і промовляти: "Дубе, дубе! Ти чорний. У тебе, дубе,

білая береза, у тебе дубочки синочки, а у березочки дочки. Тобі, дуб і береза, шуміть та густі, а рожденому, хрещеному рабу Божію (...) спати та рости!" Як дівчинка має криксі, то починати треба так: "Березо, березо! У тебе, березо, чорний дуб..."

Важливим аспектом магічної поезії є використання дітей як ноїв великої лікувальної сили.

Серед дітей замовляння завжди виділяють "первака" – першого од матері. Лише йому дається право набирати святої води і брызкати її через сито три рази при вимовлянні пристріту – такої хворості, коли людину ні з того, ні з сього починає "ламати, кидати в гарячку. Буває ця хворість з очей людей "завернутих". Хто ж це такі? Її тут замовляння не обходить увагою дитину. Виявляється, що "завернути" – це люди, котрих мати ще в дитинстві відлучала, тобто переставала "годувати грудьми", а через деякий час знову "давала грудей", то ця дитина ставала "завернутою" і як виростала, то "очима багато лиха робила іншим". Буває "завернутий" раз, два, три... Чим більше, тим шкідливіші його очі. Проти "завернутих" очей і "поганих очиць" є один захід бережливості – попередження: "Перед початком роботи, або куди йдеш, чи лягаш спати, треба помолитись "Пресвятій Богородиці" і проказати прислівку:

*"Твоя стретуха,
Моя незнесуха.
У моєї незнесухи
Соколині очі,
А орлові крила,
Ведмедича сила,
Сім, п'ять день між очима.
Крильми одмахаюсь,
Очима оддиляюсь,
Силою одіб'юсь
Та нічого не боюсь".*

Після цього треба подуть і плюнути.

Уміння лікувати від "завернутих" цінувалося вище за вміння щось робити: "У моря калина, під калиною дівчина, вона не знала ні шити, ні прясти, ні золотом гаптовати; тільки уміла і знала од раба Божія уроки і презори викликати й визивати, на сухії ліса посилати". Власно заговорити може дівчина, що нічого більш не вміє. Сили не можна витрачати на інші справи, повинно віддавати їх одній.

Замовляння виділяє уроки чоловічі, жіночі, парубочі, дівочі та окремо дівчачі і хлоп'ячі, визначає за кожним віком своє, притаманне тільки йому, головне. Дійсно, кожний вік має своє навчання - уроки, свій нахил - пристрасть. Може, хвороба тому й зветься - уроки, пристріт. Її й можуть "наурочити" – наробити.

Не тільки на "уроки" потрібні діти. Щоб замовити, скажімо, текучу кров, досить самого існування їх, або присутності: "Ішов брат із сестрою, найшли глечик з водою. Глек упав, вода розлилась, кров застигла".

Наука вимовляння достається у спадщину, але перевага в замовлянні все ж віддається дитині як чистішому, нічим не замазаному живому створінню: "На синьому морі, на залізнім току – там залізна баба, а в тої баби – сім дочок, а в тих семи – також по сім. Вони одмовляють і отговорюють од крові, і од кров'яної, і водяної, і вітряної, кровсанищо попивають, мотошницю поїдають". Це діти доброї чаклунської сили.

Але якщо є діти у добра, то вони повинні бути у зла. І як страшне закляття – це бажання сили доброї, щоб не було дітей у злої, тут, де вона своє зло сіє. Народна педагогіка розуміє, що таку ціну зло не забачає сплатити, бо діти – то продовження твого роду, твоєї справи: "Чи ти, вразе, лісовий, чи і польовий, я тебе вимовляю і на місце посилаю. Чи ти, вразе, водяний, чи ти, вразе, наїдяний, чи ти, вразе, з напитку, я тебе вимовляю, покришкою закриваю, тут тобі не бути, тут тобі дітей не мати, на місце ступати. Чи ти, враз, вечірній, чи ти – ранішній, чи ти полудневий, я тебе вимовляю, на сухі лози посилаю, там тобі бути, там твоя мати, там твої діти, там тобі сидіти".

Вражає в замовлянні мудра думка: якщо є добра сила, то є і зла, – це закономірність. І сприймання такого закону спокійне, як у дітей, які не висловлюють подиву в зіткненні зі злом (добро та зло сприймають байдуже). Діти добра та зла однаково хочуть їсти. Постає запитання: чим годувати дітей зла? Безумовно, злом: "На синьому морі лютий звір реве. "Чого ти, лютий зміє, реवेश?" – "Бо нема мені чим моїх діток годувати". – "Іди ти, лютий зміє, до Івана у двір, візьми раба Божого (...) молитвованого, хрещеного, миром мированого люту кров і будеш мати, чим діток своїх годувати". Або: "Через річку бистру і через кладку хистку йшло три матінки, три п'ятінки (п'ятниці): "А куди ви йдете?" – "До моря, а коло моря липа, а в тій липі змія-гадина дітей навела. Годі тобі, змію-гадино, дітей годувати, йди до хрещеної молитвеної народженої (ім'я) ятрості дати, з її біль витягати, з її очей, з її плечей, з її рук, з її ніг, з її голови, з її 77 суставців". Вражає щира віра народу, що зло живиться тільки поганою їжею – болем. Для зла біль – це добро. Тобто зло дає добро, а зрозуміння цього можливе тільки незакаламученою свідомістю.

Якщо добро, добрий рух повинні бути поруч з дитиною, матір'ю, то нехай злий пропишеться в далеких, інших місцях. Які чудові координати знаходить народна мудрість! Злий дух відсилається за "червоне море", за "голубе море", за "чорне море", за "широке поле", "у прокляте каміння, у темні печери, де птахи не долітають, де кури не доспівають, де собаки не брешуть". Якщо добро робить добре, то зло повинно робити зле. Як про це каже замовляння: "Там будеш велике каміння крутити, воду переливати, піски пересипати, дерева перевертати..."

Часто в замовляннях закликають дитину від поганих очей, поганих поглядів, поганих думок, поганих хвилин, тобто дурного глазу. Бажають йому що чи ні? Так, бо то зло не від злого духа, який народна свідомість сприймає як щось данне, а від такої, як вона сама людини. Тоді замовляння повертає біль на ту людину, яка наслала нівечення: "...шезни, пропади, звідки взялось, туди йди. Тьху, тьху, тьху!"

Та поруч з народною мудрістю, що добру - добро, а злу - зло, замовляння можуть зло не тільки розуміти, відправляти світ за очі, але й нищити. Як? Нищити його дітей:

*"Лишай, лишай, лишай!
Я тебе замовляю,
До чорної свині посилаю.
Що чорна свиня тобі мати,
А кабан тобі батько.
Що чорна свиня привела
Дванадцятеро поросят,
А сука - дванадцятеро цуценят.
З дванадцяти стало одинадцять,
З одинадцяти - десять,
З десяти - дев'ять,
З дев'яти - вісім,
З восьми - сім,
З семи - шість,
З шести - п'ять,
З п'яти - чотири,
З чотирьох - три,
З трьох - два,
З двох - один,
З одного - ні одного.
Як не стало в свині поросят,
У суки - цуценят,
Так не стане і лишай".*

Плюють на лишай, на палець, на останній беруть сажу з комина і тричі обводять навколо нього.

Наскільки виправдана така жорстокість? Рівно настільки, наскільки егоцентрична свідомість дитинства: якщо до мене зі злістю, то й мені можна. Так, трясавищо насилають царя Ірода дочки - дванадцять дівиць - красавиць. Про себе кажуть: "Ми царя Ірода дочечки". Естетика зла не викликає глузду й художнього непорозуміння. Зло також витримано на високому художньому рівні, як і добро. Які чудові слова до назв хвороб знаходять "дочечки" Ірода! На запитання Святого Пахнутія, куди вони йдуть, Іродині відповідають: "Ми ідем людей мучить, сушить, знобить, рожжигать, імєнем звать нас: перва огненная, друга то же, третя легчає, четверта гнутная, п'ята ломотная, шоста

жовтая, седмая скорпія, осьмая сухая, дев'ята знобая, десята синяя, одинадесята пухлая, дванадцятая глихота і дневная, сестра їх старійшая, моторнійшая і проклятіяшая". Зло повинно робити зло, а мале зло – "дочечки" – готуватися до великого зла.

Завершення окресу дитинства втілює у замовляннях мотив обов'язкового розлучення з батьками. Діти виростають й у Зла, й у Добра і покидають батьківський дім. Треба будувати своє жигло, заводити "своїх діточок":

*"Мав дутар дев'ять синів,
Мала дутарка дев'ять донек;
Сваталисе, лагодилисе,
Містилисe - не помістилисe,
Розійшлисe, ростеклисe,
Як ростікаєсe віск на вогні.
Так аби і дуці ростелисе,
А оставили чистого,
Хрещеного (ім'я),
Як го мати на світ породила..."*

Або:

*"На жовни (проти золотухи):
Мав жовнар дев'ять синів,
Мала жовнарка дев'ять доньок;
Сваталисе, браталисе,
Містилисe, не помістилисe...
Розійшлисe, розтеклисe".*

Діти йдуть від батьків, як у зла, так і у добра, однаково, щоб не скінчилося життя, не погасло світло майбутнього.

Світ дитинства в українській магичній поезії зображується, переважно, через замовляння, які відповідають кожному віковому окресу дитини. І якщо у її ранньому віці ці замовляння мають лікувально-охоронний характер, то зростання дитини додає до них проблематику боротьби добра зі злом, а завершення віку дитинства супроводжує мотив взаємовідносин дітей та батьків.

Розглядаючи дитину як ланку вічності в єдності з навколишнім світом, магична поезія забезпечує нерозривний зв'язок історичного минулого та майбутнього сучасної людини, орієнтуючи її у часі та просторі.